

## МОДИФІКАЦІЇ СТРУКТУРНОГО І СЕМАНТИЧНОГО СКЛАДУ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

*У статті розглянуто явище модифікації та варіації структурно-семантичного складу фразеологізмів, виділено основні типи лексичних та семантичних модифікацій стійких сполук у сучасній німецькій мові: лексична субституція, розширення компонентного складу, фразеологічний еліпсис, контамінація, дефразеологізація тощо.*

Фразеологія є одним з яскравих та дієвих засобів мови. Метафоричність, емоційність, експресивність – всі ці якості фразеологізмів надають мові образності та виразності, адже фразеологізми не лише відображають уявлення народу про світ та їх специфічні ментальні особливості, а й усю складність і багатогранність мови. Саме ця складність є причиною інтенсивності досліджень та постійного інтересу мовознавців у сфері фразеології, що відзначають помітну тенденцію до зміни та модифікації компонентного складу стійких сполук.

Різним аспектам вивчення природи модифікації фразеологічних одиниць німецької мови присвятили свої роботи такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як М. Гавриш, С. Денисенко, Г. Бюргер, Д. Добровольський, В. Фляйшер, Х. Пальм та ін. [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Віддаючи належне дослідницькій праці зарубіжних та вітчизняних філологів, слід зауважити, що існує необхідність подальшої розробки й уточнення системи класифікації модифікаційних типів фразеологізмів, оскільки склад модифікованих та трансформованих ідіом постійно поповнюється через такі потужні джерела, як реклама, преса, телебачення, де фразеологізми та їх модифікації надзвичайно поширені. Отже, *актуальність* теми дослідження обумовлена потребою подальшого вивчення механізмів та специфіки модифікації, варіації й трансформації структурного та семантичного складу фразеологізмів сучасної німецької мови, особливостей їх актуалізації в функціональних стилях мови.

*Об'єктом* нашої розвідки є фразеологічні одиниці як особливі мовні ускладнення. Під фразеологічною одиницею (ФО) ми розуміємо стійкі звороти мови, наділені цілісним (часом частково цілісним значенням), що вступають у смислові та граматичні зв'язки з іншими мовними одиницями, мають постійний, за традицією відтворюваний у мовленні компонентний склад.

*Предметом* дослідження є трансформації структури й семантики фразеологізмів сучасної німецької мови.

*Метою* статті є вивчення специфіки модифікації структурного та семантичного складу фразеологізмів, виявлення їх комунікативної та національно-культурної специфіки і прагматичної спрямованості.

Модифікація ФО є одним із найскладніших питань у мовознавстві, оскільки вона суперечить одній з основних характеристик ФО – стійкості, стабільності компонентного складу. Незважаючи на це, творчі трансформації ФО, їх оказіональне вживання стають дедалі популярнішими, особливо в таких сферах як реклама, телебачення та преса.

Слід зауважити, що явище модифікації ФО зумовлене насамперед екстралінгвістичними факторами. Фразеологізми, як і інші лексичні одиниці, тісно пов'язані з навколишньою дійсністю, тому зміни, реформи в суспільному та духовному житті нації позначаються на їх номінації та функціонуванні.

Одним із перших мовознавців, хто розглядав творчу трансформацію ФО як закономірне та системне мовне явище, був О. Кунін. "У разі оказіонального вживання фразеологічних одиниць, – зазначав дослідник, – можлива заміна компонентів, уклинювання слів і перемінних сполучень, часто ускладнене лексичними змінами, додавання перемінних компонентів, синтаксична деформація..." [7: 10].

Щодо визначення модифікації фразеологізмів, то, наприклад, І. Арнольд говорить про "релевантні зміни в лексичному складі, синтаксичній структурі, семантиці, при яких узуально-стала форма фразеологізму протиставляється його оказіональній формі" [8: 89]. Г. Бюргер модифікацією ФО вважає креативні зміни в складі ФО, що не відповідають формі, зафіксованій у словнику, та зумовлені цілями певного контексту [3: 114].

Від модифікації слід відрізняти **варіантність** фразеологічних одиниць. Варіантність розглядається мовознавцями як здатність реалізації фразеологізму в різних формах, об'єднаних у єдине ціле завдяки інваріантним властивостям [9: 16]. Аналіз варіювання фразеологізмів сучасної німецької мови дозволяє виокремити наступні види варіацій: лексичні, морфологічні, синтаксичні та комбіновані, яким властивий широкий діапазон синонімічних заміन певних компонентів іменниками, прикметниками, дієсловами.

Наведемо приклади лексичної варіативності: *sich (Dat) die Kehle (die Lunge, die Stimme) aus dem Hals schreien; den ewigen (letzten) Schlaf schlafen; Atem holen (schöpfen)*.

У морфологічних змінах словоформ фразеологізмів можна виявити:

1) варіації іменникових форм: *aus dem Ärmel (aus den Ärmeln) schütteln*; 2) варіації прийменників: *j-m (für j-n) eine Extrawurst braten*; 3) зміна часової форми дієслова: *es ist (wird) (die) höchste Eisenbahn* та ін.

Синтаксичній фразеологічній варіативності властива інверсія компонентів, можливість німецького дієслова керувати різними відмінками іменника: *j-n schief ansehen – j-m einen schiefen Blick zuwerfen*.

Спостерігається також широке застосування вклинювання компонента: *j-d, etw. sieht nach etwas (Besonderem) aus; j-d speit Feuer (und Flamme)*.

Комбінована варіативність поєднує лексичну, морфологічну і синтаксичну: *mit der Hand umherfahren / mit den Händen / mit Händen und Füßen reden* [9: 12].

Проблема розмежування модифікації та варіантності досить складна, тому що певною мірою перетинаються схожі між собою мовні процеси, адже і в першому, і в другому випадках йдеться про зміну певного компонента ФО. Слід зважати й на те, що в один період певна ФО може сприйматися як okazіональна, а в інший – може стати загальноновживаною, закріпленою суспільною мовною практикою.

Традиційно виділяють наступні критерії варіювання компонентів ФО:

- 1) семантична тотожність варіантів стійкої сполуки;
- 2) синонімічна взаємозаміна її компонентів;
- 3) зафіксованість у словнику (цей критерій відносний, оскільки відомо, що словник відстає від живого розвитку мови).

Отже, варіантність ФО – це синонімічна заміна одного з їх компонентів, що не порушує семантичної тотожності, синтаксичної функції й прийнята узусом.

На відміну від варіантів, модифіковані фразеологізми не зафіксовані в словнику і є креативною переробкою відомих сталих висловів. У сучасній німецькій мові існує декілька класифікацій структурно-семантичних модифікацій ФО, представлених Г. Бюргером, Д. Добровольським, В. Фляйшером, А. Хеммі та іншими [3; 4; 5; 10]. У статті ми будемо спиратися на класифікацію, запропоновану А. Хеммі, яка об'єднала та розширила існуючі класифікації okazіональних ФО Г. Бюргера, А. Бугофера, А. Сіалма [11].

Хеммі А. доводить, що мова реклами особливо багата на структурно-семантичні модифікації ФО і поділяє їх типи на чотирнадцять груп:

1. Лексична субституція (Lexikalische Substitution): *Liebe auf den ersten Schluck* – вихідна форма: *Liebe auf den ersten Blick*;
2. Розширення компонентного складу ФО: *Spiel mit dem politischen Feuer* – вихідна форма: *Spiel mit dem Feuer*;
3. Детермінативна композиція (Determinativkomposition): *Einen Strich durch die Wahlrechnungen machen* – вихідна форма: *j-m einen Strich durch die Rechnung machen*;
4. Приєднання означення в родовому відмінку:  
*Die Träume einer internationalen Entspannung sind leider Schäume geblieben* – вихідна форма: *Träume sind Schäume*;
5. Відділення (Abtrennung): *Das Ohr, über das er mich gehauen hat* – вихідна форма: *j-n übers Ohr hauen*;
6. Скорочення (Verkürzung): *Währungsreform auf der langen Bank* – вихідна форма: *etw. auf die lange Bank schieben*;
7. Координація (Koordinierung): *Er hat ein Auge auf Emma und die Flinte ins Korn geworfen* – вихідні форми: *auf j-n, etw. ein Auge geworfen haben* та *die Flinte ins Korn werfen*;
8. Зміна ствердження запереченням та навпаки (Wechsel Affirmation – Negation und umgekehrt): *j-m ein Haar krümmen* – вихідна форма: *j-m kein Haar krümmen*;
9. Введення в контекст (Verweis im Kontext): *Leichte haben's leichter,...* – вихідна форма: *es leicht mit j-m haben*;
10. Порушення семантичних умов відбору (Verletzung der semantischen Selektionsbedingungen): *..., weil auch der Schrank ihn mit offenen Armen empfing* – вихідна форма: *j-n mit offenen Armen empfangen*;
11. Порушення текстолінгвістичних умов (Verletzung der textlinguistischen Bedingungen), за яким ФО із звичайного текстуально-ситуативного контексту вилучається і переноситься в інший, "нелогічний" контекст: *Lebt Ihre Heizung in Saus und Braus?* – вихідна форма: *in Saus und Braus leben*;
12. Нагромадження (Häufung), контамінація (Kontamination), катахреза (Katachrese): *Sie ist mit allen Wassern gewaschen und kann mit jedem Waschprogramm kurzen Prozess machen* (реклама пральної машини "Bosch") – вихідні форми: *j-d, etw. mit allen Wassern gewaschen ist* та *mit j-m kurzen Prozess machen*;
13. Коментар метамови (Metasprachliche Kommentierung): *"Die schönste Versuchung, die es je gab..."* (цитата Оскара Уальда для реклами вина);
14. ФО як принцип структуралізації тексту (Phr als textstrukturierendes Prinzip): *Hört nicht auf den Wurm, im Wurm ist der Wurm!* [10: 50].

Розглянемо детальніше найпоширеніші види модифікацій ФО.

**Заміна, або субституція,** компонентів стійкого сполучення словами вільного вжитку – один із найпоширеніших різновидів структурно-семантичного типу модифікацій, при якому вибір слова-замінника зумовлює контекст. Залежно від виду співвідношення корелятивів, тобто компонентів-замінників, розрізняють синонімічну, омонімічну, антонімічну, полісемічну та інші субституції. Субституція компонентів фразеологізму – улюблений та найбільш вживаний прийом, який популярний в журналістиці, рекламі, на телебаченні тощо:

*WC-Ente verdient Ihr Vertrauen. Ente gut, alles gut* (реклама "туалетного каченя"); *Verdauung gut, alles gut* (реклама йогурту); *Preise gut, alles gut* (слоган фірми C&A); *Reise gut, alles gut* (реклама туристичного агентства "Arosa") – вихідна форма: *Ende gut, alles gut*. *Van schon, denn schon* (реклама автомобіля Peugeot 806 Van) – вихідна форма: *Wenn schon, denn schon!*

**Розширення структури базової ФО** є способом інтенсифікації значення фразеологізму. Цей вид лексичної модифікації ФО, як правило, не вносить якісних змін у компонентний склад вихідної структурно-семантичної моделі, наслідком чого є створення додаткових відтінків фразеологічного значення і розширення базової ФО. "... експліцитність є однією із сторін якісних змін ФО. Цей процес полягає в здатності одиниці збільшувати свій компонентний склад" [12: 18]. "... це, насамперед, змінні мовленнєві компоненти фразеологічного складу, які створюють варіант, не порушуючи його відносної семантичної цілісності" [12: 18]. Для ілюстрації можна

навести приклад розширення ФО означенням, взятий з преси: "*sein reaktionäres politisches Süppchen kochen*" [5: 211], вихідною формою якого є ФО *sein (eigenes) Süppchen kochen*.

Зустрічаються й гумористично-іронічні продовження відомих прислів'їв, наприклад: "*Ein Mann, ein Wort — eine Frau, ein Wörterbuch*" [3: 112] – вихідна форма: *Ein Mann, ein Wort*.

Протилежною модифікацією до розширення компонентного складу ФО є **фразеологічний еліпсис**. "У результаті скорочення стійкі сполуки слів стають більш виразними в стилістичному відношенні і зручними з точки зору мовленнєвого використання" [13: 56]. Наприклад: "*Im Einklang mit Mensch und Natur*" [14] – вихідна форма: *im Einklang mit etw. stehen*.

Досить часто зустрічаються еліпси відомих прислів'їв, афоризмів тощо, що є проявом мовного соціоцентризму, коли мовець, по-перше, солідаризується з думкою колективу і спирається на силу традицій в якості аргументу, по-друге, випускаючи ті чи інші компоненти ФО, мовець впевнений, що його зрозуміють, оскільки скорочені та вихідні ФО мають однакове значення, наприклад: "*Wer zuletzt lacht...*" (вихідна форма: *Wer zuletzt lacht, lacht am besten*); "*Wer nicht wagt...*" (*Wer nicht wagt, gewinnt nicht*) [6: 57].

Скорочення компонентного складу ФО надає висловлюванню багатозначності, додаткових відтінків експресивності.

**Фразеологічна контамінація** – це один із прийомів структурно-семантичної модифікації ФО, який полягає в поєднанні структурних елементів двох або кількох мовних одиниць на основі їхньої структурної схожості, функціональної або семантичної тотожності, або без будь-якої спільності. Наприклад: "*von Gott verlassen sein + von allen guten Geistern verlassen sein = von Gott und allen guten Geistern verlassen sein*" [15]; "*aussehen wie + j-d durch den Kakao ziehen = aussehen wie durch den Kakao gezogen*" [16].

Поряд з лексичними трансформаціями в сучасній німецькій мові набули поширення **семантичні модифікації**, або **дефразеологізації**, спричинені актуалізацією ФО в особливих контекстуальних умовах, внаслідок чого узуальне фразеологічне значення набуває додаткових відтінків.

Під поняттям дефразеологізація розглядається дестабілізація фразеологічної норми, тобто образно-метафоричне переосмислення в мовленнєвій практиці. Явище дефразеологізації характеризується креативністю мислення, оригінальністю, здатністю відтворювати складні асоціації мовця, прагненням до реалізації потенціалу мови в області конструювання і варіювання узуальних форм та значень, експериментом над сталим словесним комплексом.

До основних прийомів дефразеологізації в сучасній німецькій мові належать буквалізація значення ФО та подвійна актуалізація.

**Буквалізація значення ФО** відбувається тоді, коли вихідне, пряме значення сполуки не лише актуалізується, але й виступає на передній план, часто протиставляючись фразеологічному значенню звороту [12: 14]. Прийом буквалізації значення часто використовується в анекдотах, наприклад:

"*Der Theaterdirektor Friedrich Haase kritisierte einmal einen nur mäßig begabten Schauspieler, woraufhin dieser ihn um Nachsicht bat: "Sie haben ja keine Vorstellung von meiner Liebe zur Kunst." "Wenigstens keine besuchte", brummte der Direktor*" [17: 49].

Гумористичний ефект у цьому анекдоті базується на протиставленні двох значень компонента *Vorstellung*: 1) уявлення, поняття; 2) вистава, спектакль.

**Подвійна актуалізація** полягає в поєднанні фразеологічного значення ФО та його образної системи і / або внутрішньої форми [12: 15], наприклад:

"*Der Kanzler sitzt auf heißen Kohlen*" [17: 53] Тут актуалізується пряме значення компонента *die Kohle* зі значенням *вугілля* (мається на увазі демонстрація гірників) та фразеологічне: *auf heißen (glühenden) Kohlen sitzen – сидіти як на вугіллі, як на жару, як на голках*;

"*Wir versprechen das Blaue vom Himmel*" [17: 55] (реклама туристичного агентства "Happy Surf & Tours") – *das Blaue vom Himmel (herunter)versprechen – (розм.) обіцяти золоті гори*.

Таким чином, реалізація функцій модифікованих фразеологізмів спрямована на творення різноманітних стилістичних ефектів, зокрема стимулювання інтересу до повідомлення, підтримку засобів аргументації, переконання.

Отже, у цій статті ми розглянули найпоширеніші види модифікованих ФО і на прикладах показали, що авторські трансформації структурно-семантичного складу ФО використовуються, перш за все, для підсилення емоційно-експресивної функції фразеологізмів. Явище модифікації ФО, з одного боку, суперечить тому, що фразеологізми характеризуються сталістю компонентного складу, який не підлягає змінам. Проте такі модифікації стійких словосполучень є цілком умотивованими, оскільки дозволяють досягти додаткової експресії, актуалізувати фразеологізм, пристосувати його до нових суспільно-політичних подій, явищ, фактів. Структурно-семантична трансформація й переосмислення ФО відкривають перед мовцем невичерпне багатство експресії та засобів оновлення мовнотилістичної виразності.

У мовному арсеналі є чимало методів та засобів впливу на читача. Фразеологізми та їх модифікації – найпотужніші серед них. Фразеологічні модифікації привертають увагу читачів, наближують важкий для сприймання текст до аудиторії будь-якого рівня, поглиблюють зміст, надають додаткових відтінків висвітлювальній темі та гумористичного, сатиричного звучання. Побудовані на ментальних особливостях, спільному історичному досвіді, фразеологічні модифікації сприяють спільності думок у сприйманні та розумінні інформації.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гавриш М.М. Особливості формальних змін фразеологізмів при контамінаційному фразеотворенні // Мовознавство. – 1998. – № 4. – С. 45-50.
2. Денисенко С.Н. Німецько-українсько-російський словник-довідник. Словник-довідник з фразеологічної деривації на основі існуючої фразеології німецької мови з перекладом прикладів на українську та російську мови. – Вінниця: Нова книга, 2005. – 278 с.
3. Burger H. Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. 2. überarbeitete Auflage. – Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2003. – 214 S.
4. Dobrovolskij D. Idiome im mentalen Lexikon: Ziele und Methoden der kognitivbasierten Phraseologieforschung. – Trier, 1997. – 245 S.
5. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1982. – 250 S.
6. Palm C. Phraseologie. Eine Einführung. – Tübingen, 1995. – 189 S.
7. Кунин А.В. Фразеологические единицы и контекст // Иностранные языки в школе. – 1971. – № 5. – С. 2-15.
8. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка: Учеб. пособие для студентов пед. институтов по специальности "Иностранный язык". – М.: Просвещение, 1990. – 300 с.
9. Харчук О.В. Фразеологічні одиниці з кінесичним компонентом у сучасній німецькій мові: семантико-структурний аспект: Автореф. дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.04 / Київськ. нац. лінгвіст. ун-т. – Київ, 2006. – 19 с.
10. Hemmi A. Es muss wirksam werben, wer will nicht verderben. Kontrastive Analyse von Phraseologismen in Anzeigen-, Radio- und Fernsehwerbung. – Bern, 1994. – 124 S.
11. Burger H., Buhofer A., Sialm A. Handbuch der Phraseologie. – Berlin, New York, 1982. – S. 192.
12. Куклина И.Н. Явление фразеологизации и дефразеологизации в языке современной прессы: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Московский гос. обл. ун-т. – Москва, 2006. – 24 с.
13. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. – М.: Высшая школа, 1985. – 160 с.
14. Freundin. – 2002. – № 23. – S. 45.
15. Лабінська Б.І. Німецькі фразеологізми з компонентом на позначення фізичного стану людини: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2004. – С. 8.
16. Мізін К.І. Компаративні фразеологічні одиниці сучасної німецької мови: шляхи утворення та ідеографія: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київськ. нац. лінгвіст. ун-т. – Київ, 2004. – С. 9.
17. Hecken A. E. Weiter im Text – zu den kommunikativ-pragmatischen Funktionen von Phraseologismen in Texten. Ein Forschungsüberblick: Lizentiatsarbeit im Fach Germanische Linguistik. – Bern, 2003. – 72 S.

Матеріал надійшов до редакції 19.09.2007 р.

### **Федоренко Л.О. Модификации структурного и семантического состава фразеологизмов современного немецкого языка.**

*В статье рассмотрено явление модификации и вариации структурно-семантического состава фразеологизмов, выделены основные типы лексических и семантических модификаций устойчивых оборотов в современном немецком языке: лексическая субституция, расширение компонентного состава, фразеологический эллипсис, контаминация, дефразеологизация и др.*

### **Fedorenko L.O. The Modification of Structural and Semantic Constitution of Phraseological Units in the Modern German Language.**

*The article deals with the modification and variation of structural and semantic constitution of phraseological units. Among basic types of lexical and semantic modification of stable word combinations in the modern German language are distinguished: the lexical substitution, the broadening of component composition, the phraseological ellipsis, the contamination, the remotivation etc.*